UOT 82.09:7.097
ORCID: 0009-0005-5486-0115
DOI: 10.52094/EHXN9625

Aygün Bağırova Rafiq qızı
Sənətşünsalıq üzrə fəlsəfə doktoru
maya-64@mail.ru

TELEVİZİYADA ƏDƏBİ PORTRET JANRININ YENİ NARRATİV STRATEGİYALARI: BİOQRAFİK TƏQDİMATDAN VİZUAL-ANALİTİK DİSKURSA

Xülasə: Hazırda informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı televiziya jurnalistikasında və audiovizual media mühitində ənənəvi publisistik janrların struktur və məzmun baxımından transformasiyasına səbəb olmuşdur. Bu kontekstdə, televiziya məkanında geniş istifadə olunan ədəbi portret janrı yeni narrativ və vizual təqdimat formaları ilə zənginləşərək fərqli kommunikativ funksiyalar qazanmışdır. Təqdim olunan məqalədə televiziyada ədəbi portret janrının inkişaf dinamikası, onun klassik bioqrafik təqdimat modelindən müasir vizual-analitik diskurs modelinə keçid xüsusiyyətləri elmi-nəzəri aspektdə araşdırılır. Tədqiqatın əsas məqsədi televiziya ədəbi portretinin struktur-kompozisiya xüsusiyyətləri, narrativ quruluşu və audiovizual ifadə vasitələrinin funksional rolunu müəyyənləşdirməkdir. Araşdırma çərçivəsində televiziya publisistikasında istifadə olunan portret proqramlarının mətn və vizual komponentləri müqayisəli və diskursiv təhlil metodları əsasında analiz edilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, müasir televiziya ədəbi portreti yalnız bioqrafik məlumatların təqdimatı ilə məhdudlaşmır, həmçinin, arxiv materialları, bədii rekonstruksiyalar, ekspert şərhləri və müəllif interpretasiyasının sintezi əsasında çoxqatlı narrativ struktur yaradır. Məqalədə göstərilir ki, yeni televiziya portretləri klassik xronoloji bioqrafiya modelindən uzaqlaşaraq interpretativ və analitik yanaşmanı ön plana çıxarır. Bu prosesdə vizual dramaturgiya, montaj ritmi, səs və təsvirin semantik qarşılıqlı əlaqəsi obrazın estetik və ideya məzmununun daha dərindən təqdim edilməsinə imkan yaradır. Nəticədə, belə bir elmi qənaət hasil olur ki, televiziyada ədəbi portret janrı müasir media mühitində narrativ və vizual strategiyaların sintezi əsasında inkişaf edərək biqrafik təsvir

janrından analitik və konseptual audiovizual diskurs modelinə transformasiya olunur.

Açar sözlər: *Media diskursu, vizual dramaturgiya, montaj estetikası, arxiv materiallarının interpretasiyası, audiovizual kommunikasiya, mediativ reprezentasiya*

Giriş. Televiziya jurnalistikası artıq yalnız informasiya ötürən vasitə kimi deyil, habelə, mədəni və estetik diskurs yaradan kompleks kommunikasiya platforması kimi çıxış edir. Bu kontekstdə, televiziya proqramlarında istifadə olunan publisistik janrlar yeni narrativ və vizual strategiyalar əsasında transformasiya olunur (Corner, 2011).

Televiziya jurnalistikasında geniş yayılmış publisistik janrlardan biri də ədəbi portret janrıdır. Bu janr yazıçı və ya şairin həyat yolu, yaradıcılıq fəaliyyəti və estetik dünyagörüşünün audiovizual təqdimatını nəzərdə tutur. Ənənəvi olaraq ədəbi portret proqramları bioqrafik məlumatların xronoloji ardıcıllıqla təqdim edilməsi prinsipi əsasında qurulurdu. Lakin müasir televiziya mühitində bu yanaşma tədricən dəyişir və daha kompleks narrativ strukturlarla əvəz olunur.

Rəqəmsal texnologiyaların və vizual media vasitələrinin inkişafı televiziya proqramlarının dramaturgiyasını zənginləşdirmiş, nəticədə, ədəbi portret janrı da yeni interpretasiya formaları qazanmışdır (Bordwell & Thompson, 2016). Müasir televiziya ədəbi portretləri artıq yalnız yazıçının həyat faktlarını təqdim etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda, onun yaradıcılıq dünyasını analitik və vizual baxımdan şərh edən çoxqatlı audiovizual diskurs formalaşdırır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, məqalədə televiziya ədəbi portret janrı media narratologiyası və vizual kommunikasiya nəzəriyyəsi kontekstində kompleks şəkildə təhlil olunur, bu janrın ənənəvi bioqrafik təqdimat modelindən vizual-analitik diskurs modelinə keçid mexanizmi müəyyənləşdirilir. Həmçinin, Azərbaycan televiziya məkanında yayımlanan mədəni və ədəbi proqramların təcrübəsi əsasında ədəbi portret janrında istifadə olunan yeni narrativ strategiyalar sistemləşdirilir və onların audiovizual jurnalistikanın inkişafındakı rolu aşkarlanır (Quliyev, 2018). Bu baxımdan, məqalənin məqsədi televiziyada ədəbi portret janrının struktur transformasiyasını və müasir audiovizual mediada istifadə olunan yeni narrativ strategiyaları müəyyən etməkdir. Tədqiqatın vəzifələri isə ədəbi portret janrının

nəzəri əsaslarını araşdırmaq, ənənəvi bioqrafik model ilə müasir vizual-analitik təqdimat formalarını müqayisə etmək və Azərbaycan televiziya məkanında bu janrın praktiki tətbiq xüsusiyyətlərini təhlil etməkdən ibarətdir.

Tədqiqat metodları. Araşdırma prosesində televiziya jurnalistikası və media nəzəriyyəsinin metodoloji prinsiplərinə əsaslanan bir sıra elmi metodlardan istifadə olunmuşdur. Əvvəla, struktur-semantik analiz metodu vasitəsilə televiziya ədəbi portret proqramlarının dramaturji quruluşu və narrativ strukturu təhlil edilmişdir. Bu metod proqramın vizual və mətn komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən etməyə imkan verir. İkincisi, media narratologiyası yanaşması tətbiq edilmişdir. Bu yanaşma televiziya proqramlarında hekayə quruluşunun, personaj təqdimatının və narrativ strategiyaların xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Üçüncü metod kimi vizual kommunikasiya analizi istifadə olunmuşdur. Bu metod vasitəsilə görüntü, səs və montaj elementlərinin informasiya və məna yaratma prosesindəki rolu araşdırılmışdır. Bundan əlavə, müqayisəli analiz metodu tətbiq olunaraq ənənəvi bioqrafik televiziya proqramları ilə müasir vizual-analitik formatlı ədəbi portret proqramları arasında fərqlər müəyyən edilmişdir. Bu metodların tətbiqi televiziya ədəbi portret janrının transformasiya prosesini sistemli şəkildə araşdırmağa imkan vermişdir (Əliyeva, 2020).

Nəticələr. Aparılan tədqiqat göstərir ki, müasir televiziya məkanında ədəbi portret janrı struktur və məzmun baxımından əhəmiyyətli transformasiya mərhələsi yaşayır. Ənənəvi bioqrafik təqdimat modeli tədricən daha kompleks və analitik audiovizual təqdimat forması ilə əvəz olunur. Müasir televiziya proqramlarında yazıçının həyat faktları yalnız xronoloji informasiya kimi deyil, habelə, vizual və analitik interpretasiya vasitəsilə təqdim edilir. Beynəlxalq televiziya təcrübəsində ədəbi portret proqramları çoxqatlı narrativ strukturlar, arxiv materialları, səhnələşdirilmiş rekonstruksiyalar və ekspert şərhlərinin sintezi əsasında hazırlanır. Xüsusilə, BBC, ARTE və PBS kimi televiziya kanallarının sənədli layihələrində yazıçı və şairlərin yaradıcılığı intertekstual montaj, vizual metaforalar və müəllif mətnlərinin audiovizual interpretasiyası vasitəsilə təqdim edilir ki, bu da tamaşaçıya ədəbi şəxsiyyətin estetik dünyasını daha dərin qavramağa imkan yaradır.

Tədqiqat nəticələrinə əsasən qeyd edək ki, müasir televiziya ədəbi portretlərinin narrativ quruluşu bir neçə əsas element üzərində formalaşır və bu elementlər konkret televiziya layihələrinin strukturunda aydın şəkildə müşahidə olunur. İlk növbədə, vizual rekonstruksiya və dramatik səhnələşdirmə

elementləri geniş istifadə edilir. Məsələn, müxtəlif televiziya kanallarında yayımlanan sənədli-bədii proqramlarda yazıçıların həyatının mühüm epizodları aktyor oyunu və səhnələşdirmə vasitəsilə canlandırılır. Bu üsul, xüsusilə, ədəbiyyat və mədəniyyətə həsr olunmuş televiziya layihələrində tətbiq olunur. Belə təqdimat forması tamaşaçının diqqətini yalnız faktoloji məlumatlara deyil, eləcə də, hadisələrin emosional və bədii aspektinə yönəldir.

İkinci mühüm element arxiv materiallarının və sənədli görüntülərin istifadəsidir. Məsələn, Azərbaycan televiziya məkanında klassik yazıçılara həsr olunmuş verilişlərdə Dövlət Televiziya Fondunda saxlanılan arxiv müsahibələr, foto materiallar və nadir video kadrlarından geniş istifadə olunur. Bu materiallar proqramın informativ və sənədli dəyərini artırmaqla yanaşı, ədəbi şəxsiyyətin tarixi kontekstini daha dolğun şəkildə təqdim edir.

Üçüncü istiqamət intertekstual montaj və ədəbi mətnlərin vizual interpretasiyasıdır. Müasir televiziya proqramlarında yazıçının əsərlərindən seçilmiş parçalar aktyorların ifasında səsləndirilir və həmin mətnlərə uyğun vizual görüntülər montaj olunur. Məsələn, ədəbi proqramlarda şeirlərin və ya nəsr parçalarının səsləndirilməsi fonunda təbiət, şəhər və ya tarixi məkan görüntülərinin verilməsi müəllifin estetik dünyasını vizual kontekstdə təqdim etməyə imkan yaradır.

Digər mühüm element ekspert və tənqidçi şərhlərinin proqram strukturuna inteqrasiyasıdır. Müasir televiziya ədəbi portretlərində ədəbiyyatşünaslar, tədqiqatçılar və mədəniyyət xadimlərinin analitik fikirləri proqramın əsas struktur elementlərindən birinə çevrilmişdir. Məsələn, yazıçı yaradıcılığının müxtəlif aspektləri – poetik üslub, ideya sistemi və ədəbi məktəblə əlaqəsi mütəxəssislərin şərhləri vasitəsilə izah edilir. Bundan əlavə, mədəni məkanların və memorial yerlərin vizual təqdimatı televiziya ədəbi portretinin dramaturgiyasında mühüm rol oynayır. Yazıçıların ev-muzeyləri, doğulduqları şəhərlər və yaradıcılıq mühiti ilə bağlı məkanlar proqramın vizual strukturuna daxil edilir. Bu yanaşma ədəbi şəxsiyyətin mədəni-coğrafi kontekstini nümayiş etdirir və tamaşaçıda daha geniş təsəvvür yaradır. Beləliklə, aparılan təhlillər deməyə əsas verir ki, müasir televiziya ədəbi portretləri artıq yalnız bioqrafik informasiya təqdim edən publisistik format deyil, həmçinin, vizual və analitik elementlərin sintezinə əsaslanan kompleks audiovizual diskurs kimi formalaşır.

Müzakirə. Tədqiqat nəticələrinin təhlili göstərir ki, televiziyada ədəbi portret janrının transformasiyası yalnız nəzəri səviyyədə deyil, o cümlədən,

Azərbaycan televiziya məkanında real proqram təcrübəsində müşahidə olunur. İnformasiya sistemləri, Süni intellekt və audiovizual istehsal texnologiyalarının inkişafı televiziya proqramlarının dramaturgiyasını dəyişdirmiş, ədəbi portret janrında yeni vizual və narrativ strategiyalar formalaşmışdır.

Azərbaycan telekanallarında yayımlanan bir sıra mədəni və ədəbi proqramlar bu transformasiyanın praktiki nümunəsi kimi çıxış edir. Məsələn, Azərbaycan Televiziyasında (AzTV) yayımlanan "Sənətkar" silsilə proqramları görkəmli ədəbiyyat və incəsənət nümayəndələrinin həyat və yaradıcılığını təqdim edən televiziya portretlərinin nümunələrindən biridir. "Sənətkar" verilişi görkəmli mədəniyyət və ədəbiyyat nümayəndələrinin həyat və yaradıcılığını təqdim edən televiziya portret proqramlarından biridir. Verilişdə yazıçı və şairlərin bioqrafiyası yalnız faktoloji məlumat kimi təqdim edilmir, həm də arxiv videoları, foto materiallar və mütəxəssis müsahibələri vasitəsilə interpretasiya olunur. Proqramın strukturu klassik bioqrafik təqdimatla yanaşı analitik diskurs elementlərini də ehtiva edir. Bu baxımdan, "Sənətkar" verilişi televiziya ədəbi portretinin bioqrafik modeldən vizual-analitik modelə keçidini nümayiş etdirən mühüm nümunələrdən biridir. Beləliklə, proqram klassik bioqrafik model ilə vizual-analitik diskursun sintezini nümayiş etdirir.

Digər mühüm nümunələrdən biri İctimai Televiziyada (İTV) yayımlanan mədəniyyət və ədəbiyyat mövzulu proqramlardır. Bu proqramlarda Azərbaycan ədəbiyyatının klassik və müasir nümayəndələri haqqında hazırlanmış televiziya portretlərində müəllifin yaradıcılığı müxtəlif aspektlərdən şərh edilir. Məsələn, yazıçı və şairlərin həyatına həsr olunmuş verilişlərdə onların əsərlərindən sitatlar, səhnə interpretasiyaları və sənədli görüntülər intertekstual montaj vasitəsilə təqdim olunur. Bu yanaşma televiziya ədəbi portretinin narrativ strukturunu zənginləşdirərək tamaşaçıya müəllifin estetik dünyasını daha dərindən qavramağa imkan verir.

İTV-də yayımlanan "Carçı" proqramında mədəniyyət və ədəbiyyat mövzularına həsr olunmuş süjetlərdə yazıçı və şairlərin yaradıcılığı haqqında televiziya portret elementlərinə rast gəlinir. Bu süjetlərdə müəllifin həyat yolu, yaradıcılıq fəaliyyəti və əsərlərinin ictimai-mədəni əhəmiyyəti müxtəlif audiovizual vasitələrlə təqdim olunur. Arxiv kadrlarının, müsahibələrin və sənədli materialların montajı proqramın narrativ strukturunu zənginləşdirir və tamaşaçıya müəllifin yaradıcılıq dünyasını daha geniş kontekstdə təqdim edir.

"Mədəniyyət" televiziya kanalı audiovizual məkanda ədəbi portret janrının inkişafına xüsusi diqqət yetirən platformalardan biridir. Kanalda

yayımlanan bir sıra mədəniyyət proqramlarında Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığı sənədli-publisistik formatda təqdim olunur. Bu proqramlarda arxiv kadrları, ədəbi əsərlərin səhnə və ya vizual interpretasiyası, həmçinin, ədəbiyyatşünas və tədqiqatçıların şərhlərinin istifadəsi televiziyada ədəbi portret janrının analitik xarakterini gücləndirir. Belə proqramlar televiziya məkanında ədəbiyyatın təqdimatını yalnız informasiya vermək məqsədi ilə deyil, habelə, mədəni diskurs yaratmaq vasitəsi kimi formalaşdırır (Məmmədli, 2012).

Azərbaycan televiziya praktikasında yeni narrativ strategiyaların tətbiqi, xüsusilə, sənədli filmlər və televiziya portretləri formatında daha aydın görünür. Məsələn, müxtəlif telekanallarda Azərbaycan ədəbiyyatının klassik nümayəndələrinə həsr olunmuş sənədli layihələrdə yazıçıların həyat və yaradıcılığı yalnız bioqrafik məlumatlarla deyil, eləcə də, mədəni mühit, sosial kontekst və tarixi şərait çərçivəsində təqdim olunur. Bu yanaşma televiziya portretini yalnız faktoloji təqdimat forması kimi deyil, həmçinin, interpretativ media mətninə çevirir.

Beləliklə, Azərbaycan televiziya məkanında ədəbi portret janrının inkişafı göstərir ki, müasir audiovizual jurnalistika ənənəvi bioqrafik təqdimat modelindən tədricən uzaqlaşaraq vizual-analitik diskurs formalaşdırır. Bu proses televiziya proqramlarının dramaturgiyasını zənginləşdirir, tamaşaçı ilə daha dərin kommunikativ əlaqə yaradır və ədəbiyyatın audiovizual təqdimatının yeni modellərini formalaşdırır. Bu baxımdan, televiziya ədəbi portretləri Azərbaycan mədəni jurnalistikasında mühüm funksiyanı yerinə yetirərək milli ədəbi irsin geniş auditoriyaya çatdırılması və mədəni yaddaşın qorunması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Aparılan tədqiqat əsasında qeyd etmək olar ki, televiziya ədəbi portret janrının inkişafı üçün proqramların hazırlanmasında arxiv materialları, vizual rekonstruksiya və ekspert şərhlərinin sistemli şəkildə inteqrasiyası məqsədəuyğun hesab olunur. Eyni zamanda, müasir audiovizual texnologiyaların və yeni narrativ strategiyaların tətbiqi televiziya proqramlarının dramaturgiyasını zənginləşdirərək ədəbi portret janrının təsir imkanlarını genişləndirə bilər. Ona görə də, televiziya jurnalistikasında ədəbi portret janrının nəzəri və praktiki aspektlərinin gələcək tədqiqatlarda daha geniş şəkildə araşdırılması məqsədəuyğun istiqamətlərdən biri kimi qiymətləndirilə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyeva, N. (2020). Audiovizual mediada sənədli-publisistik janrların transformasiyası. *Filologiya məsələləri*, 9, 212-220.
2. Hüseynov, Q. (2014). *Televiziya jurnalistikasının əsasları*. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
3. Məmmədli, Q. (2012). *Azərbaycan televiziya jurnalistikası*. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı.
4. Quliyev, N. (2018). Televiziya publisistikasında janr sisteminin inkişaf meyilləri. *Jurnalistika məsələləri*, 2, 45-53.
5. Bordwell, D., & Thompson, K. (2016). *Film art: An introduction* (11th ed.). New York, NY: McGraw-Hill Education.
6. Corner, J. (2011). *Theorising media: Power, form and subjectivity*. Manchester: Manchester University Press.

Aygun Baghirova Rafiq gizi

NEW NARRATIVE STRATEGIES OF THE LITERARY PORTRAIT GENRE ON TELEVISION: FROM BIOGRAPHICAL PRESENTATION TO VISUAL ANALYTICAL DISCOURCE

Summary: Currently, the development of information technologies has led to the structural and content-based transformation of traditional journalistic genres in television journalism and the audiovisual media environment. In this context, the literary portrait genre, widely used in television space, has also acquired new communicative functions by being enriched with innovative narrative and visual presentation forms. The present article examines the development dynamics of the literary portrait genre on television and analyzes, from a theoretical perspective, the characteristics of its transition from the classical biographical presentation model to a modern visual-analytical discourse model. The main objective of the study is to determine the structural and compositional features of the television literary portrait, its narrative construction, and the functional role of audiovisual expressive means. Within the framework of the research, the textual and visual components of portrait programs used in television journalism have been analyzed based on comparative and discursive analysis methods. The modern television literary portrait is no longer limited to the presentation of biographical information;

rather, it creates a multilayered narrative structure through the synthesis of archival materials, artistic reconstructions, expert commentary, and authorial interpretation. The article shows that contemporary television portraits move away from the classical chronological biography model and instead foreground interpretative and analytical approaches. In this process, visual dramaturgy, editing rhythm, and the semantic interaction between sound and image enable a deeper presentation of the aesthetic and ideological content of the portrayed figure. As a result, the study concludes that the literary portrait genre on television evolves within the modern media environment through the synthesis of narrative and visual strategies, transforming from a genre of biographical depiction into an analytical and conceptual audiovisual discourse model.

Key words: media discourse, visual dramaturgy, editing aesthetics, interpretation of archival materials, audiovisual communication, mediated representation.

Айгюн Багирова Рафик кызы

Новые нарративные стратегии жанра литературного портрета на телевидении: От биографической презентации к визуально-аналитическому дискурсу

Резюме: В настоящее время развитие информационных технологий привело к трансформации традиционных публицистических жанров в телевизионной журналистике и аудиовизуальной медиасреде как в структурном, так и в содержательном отношении. В данном контексте литературный портрет, широко используемый в телевизионном пространстве, обогащаясь новыми нарративными и визуальными формами представления, приобретает иные коммуникативные функции. В представленной статье в научно-теоретическом аспекте исследуется динамика развития жанра литературного портрета на телевидении, а также особенности его перехода от классической модели биографического представления к современной визуально-аналитической дискурсивной модели. Основная цель исследования заключается в выявлении структурно-композиционных особенностей телевизионного литературного портрета, его нарративного построения и функциональной роли аудиовизуальных средств выразительности. В рамках исследования текстовые и визуальные компоненты портретных телевизионных программ, используемых в телевизионной публицистике, были

проанализированы на основе сравнительного и дискурсивного методов анализа. Установлено, что современный телевизионный литературный портрет не ограничивается лишь представлением биографических сведений, но формирует многослойную нарративную структуру на основе синтеза архивных материалов, художественных реконструкций, экспертных комментариев и авторской интерпретации. В статье отмечается, что новые телевизионные портреты отходят от классической хронологической модели биографии и выдвигают на первый план интерпретативный и аналитический подход. В данном процессе визуальная драматургия, ритм монтажа, семантическое взаимодействие звука и изображения позволяют глубже раскрыть эстетическое и идейное содержание образа. В результате формулируется научный вывод о том, что жанр литературного портрета на телевидении в условиях современной медиасреды развивается на основе синтеза нарративных и визуальных стратегий, трансформируясь из жанра биографического описания в аналитическую и концептуальную модель аудиовизуального дискурса.

Ключевые слова: Медиадискурс, визуальная драматургия, эстетика монтажа, интерпретация архивных материалов, аудиовизуальная коммуникация, медиативная репрезентация.

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 18.03.2025
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 25.03.2025